

Міністерство освіти і науки України
Національний університет «Києво-Могилянська академія»
Факультет соціальних наук і соціальних технологій
Школа соціальної роботи ім. В. І. Полтавця

Кваліфікаційна робота
освітній ступінь – бакалавр

на тему: **«СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА ДОПОМОГА ДІТЯМ В УМОВАХ
ВІЙНИ»**

Виконала: студентка 4-го року
навчання,
Спеціальності
231 Соціальна робота

Заремба Марина Сергіївна

Керівник Дума Л. П.,
магістр соціальної роботи,
старший викладач

Рецензент Дмитришина Н. А.

Кваліфікаційна робота захищена
з оцінкою « _____ »
Секретар ЕК _____
« _____ » _____ 2023 р.

ЗМІСТ:

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	6
РОЗДІЛ 2. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ	8
2.1 Наукові підходи до визначення поняття «соціально-психологічна допомога».....	8
2.2 Соціально-психологічні потреби дітей, зумовлені війною.....	12
2.3 Види соціально-психологічної допомоги дітям, які живуть в умовах війни.....	16
2.4 Особливості соціально - психологічної допомоги дітям в умовах війни.....	25
2.5 Діяльність центрів соціально-психологічної допомоги для дітей в умовах війни.....	29
ВИСНОВКИ	34
СПИСОК ВИКОРСИТАНИХ ДЖЕРЕЛ	36

ВСТУП

Війна завжди супроводжується складними подіями, що спонукають людей різних вікових категорій постійно думати про збереження власного життя, а також життя рідних людей. Під дією постійних негативних переживань, емоційних потрясінь, у багатьох людей змінюються погляди на життя, переконання, цінності та в цілому картина світу.

В умовах воєнних дій діти та дорослі піддаються як фізичному, так і психологічному травмуванню, що чинить негативний вплив на їхню емоційну сферу та психіку.

Вважається, що особливо діти є найбільш чутливими до подібних ситуацій. Варто зауважити, що на сьогоднішній день постає необхідність вивчити і зрозуміти, що насправді відбувається з психічним здоров'ям дитини, яка довгий час перебуває в ситуації воєнного конфлікту, і чи здатна її емоційна сфера витримувати високий рівень постійного напруження.

Діти в умовах військового конфлікту виявляються заручниками складної ситуації. Будучи однією з найбільш незахищених верств населення, вони гостро реагують на процеси адаптації, опинившись у складних життєвих обставинах.

Погіршення психоемоційного стану дитини відбувається в результаті постійного переживання нею негативних емоцій (страх, сум, гнів тощо). Однак наголошено, що не тільки складна життєва ситуація впливає на виникнення ряду порушень у дитини, на їх виникнення також впливають й індивідуальні особливості конкретної особистості. Порушуючи нормальне життя дитини, психічна травма, з якою вона живе, виявляється для неї складною ситуацією, яку вона частіше не може подолати самотужки.

Так, надання соціально-психологічної допомоги різним категоріям людей в подібних умовах є об'єктом досліджень багатьох теоретиків та практиків.

Однак російсько-українська війна, яка набула широких масштабів у лютому 2022 року і триває дотепер, поставила перед фахівцями нові виклики, зокрема зумовлені необхідністю створення власної системи психологічної допомоги дітям і дорослим, постраждалим від воєнних дій. Війна охоплює всі можливі елементи травми, її вплив

є тривалим і, за теперішніх умов, непередбачуваним за тривалістю та інтенсивністю. Тож психологічна допомога, особливо дітям, не може надаватися фрагментарно - вона має пронизувати усі виміри життя: сім'ю, групи однолітків, громаду, суспільство та культуру в цілому.

Особливості соціально-психологічної допомоги особам, що постраждали від воєнних подій, досліджуються в роботах таких науковців, як А. Бойченко, В. Зливков, Л. Прохоренко, Д. Романовська, М. Слюсаревський та ін. Особливості соціально-психологічної підтримки дітей є об'єктом досліджень Д. Арцимєєвої, Л. Залюбовської, Г. Терентьєвої, О. Чуйко, В. Шкурко, Т. Шевченка та ін.

Актуальність дослідження. Дослідження, проведене компанією «Gradus Research» в квітні 2022 року, показало, що перепади настрою, підвищена тривожність, проблеми зі сном, нічні кошмари, поганий апетит, прориви агресії та навіть самоушкодження спостерігаються в третій чверті українських дітей. Така велика кількість дітей свідчить про те, що дане питання потребує активного соціально – психологічного втручання. Це і зумовило вибір теми дослідження: «Соціально-психологічна допомога дітям в умовах війни».

Об'єкт дослідження – соціально-психологічна допомога дітям, постраждалим від війни.

Предмет дослідження – аспекти соціально-психологічної допомоги дітям, постраждалим від війни.

Мета - охарактеризувати соціально-психологічну допомогу дітям в умовах війни.

Відповідно до теми та мети дослідження виділено такі **завдання**:

1. Висвітлити наукові підходи до визначення поняття «соціально-психологічна допомога».
2. Описати соціально-психологічні потреби дітей, зумовлені війною.

3. Описати види соціально-психологічної допомоги дітям, які живуть в умовах війни.
4. Визначити особливості соціально - психологічної допомоги дітям в умовах війни.
5. Описати діяльність центрів соціально-психологічної допомоги для дітей в умовах війни.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

Дослідження ґрунтується на аналізі міжнародних та українських наукових публікацій, в яких обговорюються потреби та види допомоги дітям в умовах війни, а також характеризується діяльність центрів соціально-психологічної допомоги для дітей в умовах війни.

Для пошуку наукових джерел були використані наступні бази даних: ARDI, EBSCO та Scopus. Для пошуку літератури також використовувалися пошукові системи, такі як Google та Google Scholar, а ключовими словами та словосполученнями, були: «проблеми дітей в умовах війни», «соціальна робота з дітьми в умовах війни», «соціально-психологічна допомога дітям, постраждалим від війни, «арт – терапія як інструмент реабілітації дітей» та інші.

Критеріями відбору літератури були її актуальність, релевантність та достовірність. Обрана література слугувала дослідженню ключових аспектів, що стосуються соціально-психологічної допомоги дітям в Україні та за кордоном.

Літератури для аналізу обиралася за такими параметрами:

Зосередження уваги на соціально-психологічних проблемах та потребах дітей в умовах війни, а також на видах допомоги відповідній категорії населення і дотичних до цього темах;

Статус публікації: загальнодоступна, розміщена онлайн;

Мова: українська, англійська.

З метою підтримки вчених та науковців з України та у зв'язку з російсько-українською війною були виключені з аналізу статті, написані російською мовою. Також, оскільки авторка не володіє іншими мовами, окрім англійської та української, було прийнято рішення не враховувати літературу, написану іншими мовами, так як

авторка не була впевненою у якості перекладу. Для аналізу були відібрані дослідження, що містили як кількісні, так і якісні дані.

Кількість опрацьованих джерел становить – 43

Для аналізу було обрано наступні підтеми:

- наукові підходи до визначення поняття «соціально-психологічна допомога»;
- соціально-психологічні потреби дітей, зумовлені війною;
- види та особливості соціально-психологічної допомоги дітям ;
- діяльність центрів соціально-психологічної допомоги для дітей;

Вибірка:

В базах даних було визначено більше 1000 публікацій.

Період, за який публікації були взяті для аналізу: 2006 – 2023 роки.

Проаналізовано публікацій: 66

Кількість вибраних повнотекстових публікацій: 45

Кількість публікацій, що включені в якісний аналіз (описані в Другому розділі): 43

РОЗДІЛ 2

РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

2.1 Наукові підходи до визначення поняття «соціально-психологічна допомога»

Допомога завжди існувала у суспільстві як феномен, але як соціальний інститут вона почала формуватися лише у середині ХХ століття, що сприяло появі низки нових професій: психотерапевт, психолог-консультант, соціальний працівник, спеціаліст з психосоціальної роботи, педагог-консультант. Раніше робота з соціально-психологічної допомоги покладалася на священників та психіатрів, сьогодні її здійснює широке коло фахівців. У зв'язку з цим виникла потреба чіткішого визначення меж професійної компетенції фахівця та наукової диференціації поняття «соціально-психологічна допомога».

На думку фахівців, наукові поняття варто розглядати у формальній та змістовній площинах. Формальне поняття в процесі пізнання перетворюється на змістовне знання, наділене всією повнотою і цілісністю. Поняття, за словами Г. Гегеля, так само є початком, як і результатом, тому дослідники приділяють увагу визначення меж понять (Кравець & Бандура, 2016).

На думку О. Бондаренко (2006), поняття "соціально-психологічна допомога" відображає реальну практику, яка займається різними аспектами психічного життя людини. Це поле діяльності включає широкий спектр питань, труднощів і проблем. В процесі свого розвитку повноцінна особистість розкриває свою унікальну природу, взаємодіє з предметами культури і встановлює зв'язки з іншими людьми, які мають значення для неї. Розвиваючись у внутрішньому просторі своєї особистості, людина реалізується в просторі зв'язків з іншими людьми.

Метою соціально-психологічної допомоги є надання людині або спільноті емоційної, смислової та екзистенційної підтримки у важких ситуаціях, що виникають в їхньому особистісному або соціальному житті. Це включає відновлення довіри до

світу, встановлення відкритих та щиріх відносин, що сприяють подоланню труднощів і набуттю стабільності. Така допомога надається в тому випадку, коли людина не може впоратися з труднощами, втратами, самотністю, не може бути в злагоді з собою, набутти внутрішню гармонію (Гірник & Чернобровкіна, 2017).

Водночас виділяють низку таких життєвих ситуацій (екстремальні, критичні, стресові), які пов'язані з форс-мажорними (непередбаченими) обставинами, внаслідок яких порушується звичний спосіб життя людини, погіршується її самопочуття, порушується психічна рівновага. Якщо важка життєва ситуація тривала у часі, або її наслідки для людини занадто важкі й нестерпні, виникає потреба в особливій допомозі — кризовій (Штифурак & Шаманська, 2019).

У науковій літературі наведені такі визначення поняття «соціально-психологічна допомога»:

1. Область практичного використання психології, спрямованою на розвиток соціально-психологічних навичок людей та подолання різних психологічних викликів та формування психологічного здоров'я (Гірник & Чернобровкіна, 2017).

2. Професійна допомога спеціаліста у вирішенні психологічних проблем, що виникають у людей різних вікових категорій (дітей, батьків, педагогів). Основні способи надання психологічної допомоги - індивідуальне консультування та групові форми психологічної роботи психопрофілактичної та психокорекційної спрямованості (Царенко, 2018).

Основними видами соціально-психологічної допомоги називають:

1. Кризову психологічну допомогу – негайна допомога людям, які опинилися у складному/нестерпному моменті часу. У полі кризової психології знаходяться дебрифінг, первинна допомога при психічній травматизації, катастрофі, при безпосередній загрозі суїциду тощо.

2. Психологічне консультування – націлене на вирішення фокусних чи ситуативних запитів (таких як опрацювання питань взаємодії з людьми, дитячо-батьківських відносин, психічного здоров'я тощо), прояснення важливих психологічних процесів. Консультування практикується в позитивній психології,

клінічній, глибинній тощо і має відчутний терапевтичний ефект. Така робота зазвичай короткострокова (1 – 10 зустрічей).

3. Психотерапію – лікування або «турбота про душу». Ставить за мету полегшення страждання загалом і позбавлення від небажаних симптомів. Має справу з емоційними порушеннями, невротами, залежностями чи особистісними розладами, із психосоматичними проявами. До психотерапії також можуть звернутися люди, які перебувають у важких життєвих обставинах або мають складнощі у взаєминах, переживають кризові ситуації, горе й потребують психологічної підтримки або терапії наслідків психічних травм. Така допомога надається із застосуванням методів обраного психологом підходу (це можуть бути діалогові форми терапії, тілесно-рухові, арт-терапевтичні та ін.). Короткострокова терапія триває 20 – 40 сесій, довгострокова – до кількох років. Тривалість залежить від індивідуального запиту та ступеня страждання (Блінов, 2014).

Враховуючи окреслені вище об'єкт, предмет, мету і завдання дослідження, доречно проаналізувати сутність такої допомоги, яку називають кризовою. Так, метою роботи спеціалістів є:

- мінімізація негативних психічних наслідків психотравмуючих подій;
- створення психологічного середовища, що забезпечує оптимальні умови проведення екстрених робіт (за умови екстреної допомоги в надзвичайних ситуаціях).

Основними завданнями соціально-психологічної допомоги в таких ситуаціях є:

- нормалізація актуального психічного стану постраждалих;
- зниження ризику виникнення масових негативних реакцій;
- профілактика виникнення у постраждалих віддалених психічних наслідків внаслідок впливу травмуючої події (Міжвідомчий постійний комітет, 2017).

Надання екстреної соціально-психологічної допомоги постраждалим від воєнних дій є не лише цілісною системою заходів, що прямо чи опосередковано впливають на психічний стан постраждалих, але й частиною всього комплексу заходів щодо подолання психотравмуючих наслідків збройної агресії (Кісарчук, 2015).

Фахівці звертають увагу на те, що завдання, що стоять перед психологами, не можна вирішувати ізольовано - вирішення одного завжди є частиною вирішення інших завдань.

Тобто мається на увазі, що наслідки воєнних дій для конкретної особистості можуть бути різними, тому спеціалісти мають спільно взаємодіяти для вирішення конкретних завдань, щоб ефективно допомогти особі.

Практика надання екстреної та кризової допомоги постраждалим від воєнних дій, види та форми роботи мають свою специфіку, обумовлену особливостями стану постраждалих, обставинами, що склалися внаслідок такої ситуації, а також перебігом та наслідками подій.

У роботі психолога під час надання екстреної соціально-психологічної допомоги постраждалим у одному з джерел виділено два напрямки:

1. Практичний напрямок:

- робота з гострими стресовими реакціями;
- робота зі станом гострого горя;
- робота у натовпі;
- врегулювання міжособистісних та міжгрупових конфліктів;
- профілактика суїцидальної поведінки;
- зниження інтенсивності негативних реакцій

2. Організаційний напрямок:

- організація взаємодії з представниками служб, відомств та організацій, які беруть участь у роботі з постраждалими від збройної агресії;

- участь у організації заходів щодо забезпечення умов життєдіяльності постраждалих при ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій (на прикладі бомбардування житлових будинків) (Царенко, 2018).

Окремим видом діяльності спеціалістів психологічної служби, які працюють з постраждалими від агресії, є діяльність з організації особливого середовища, що оточує постраждалих. Фахівець психологічної служби, володіючи знаннями про особливості психічного стану постраждалих, за необхідності вносить пропозиції, що стосуються організації забезпечення мінімальних умов життєдіяльності для постраждалих: вода, харчування, місця розміщення тощо.

Разом з тим, психолог може виступати експертом при побудові системи інформування (стенди, оголошення, складання інформаційних повідомлень) та організації масових заходів за участю постраждалих (масові збори, зустрічі з адміністрацією тощо).

Надання екстреної психологічної допомоги визнано не лише невід'ємною частиною допомоги населенню в умовах війни, а й незамінним етапом у цілісній системі збереження його психічного здоров'я. До надання психологічної допомоги також залучаються і психологи організацій та відомств, що входять до структури єдиної державної соціальної системи допомоги. Силами цих фахівців реалізується психологічний супровід постраждалих, які потребують пролонгованої психологічної допомоги.

2.2 Соціально-психологічні потреби дітей, зумовлені війною

Наголошено на важливості усвідомлення того, що кожен досвід, який переживає дитина, є унікальним для неї, і тому реакції на нього можуть суттєво відрізнитися. Іншими словами, різні діти можуть по-різному реагувати на однаковий

стресовий стимул. Також важливо враховувати, що різні діти можуть мати різний рівень соціально-емоційного та когнітивного розвитку, і тому можуть реагувати на стрес різними способами. Врахування цих факторів допомагає краще розуміти та підтримувати дітей у стресових ситуаціях. Реакції дітей на стрес включають широкий спектр емоційних та поведінкових проявів, які залежать не тільки від отриманого досвіду, але й від сприйняття дитиною цього досвіду.

Проте, незважаючи на різницю у сприйнятті та реагуванні на стресові стимули, виділяють спільні соціально-психологічні потреби, задоволення яких важливе для нормального функціонування усіх дітей, незалежно від інтерпретації ними подій.

Першою такою потребою названо здоров'я. Здоров'я є основною потребою людини, яка є ключовим фактором для розвитку та досягнення благополуччя. Здоров'я забезпечує можливість працювати та досліджувати навколишній світ, а також розвиток особистості. Воно є найвищою цінністю та важливим показником культури та розвиненості суспільства (Міхеєва Л., 2022).

Учені досліджують здоров'я як явище, що охоплює принаймні чотири сфери: фізичну, розумову, соціальну та духовну. Всі ці аспекти здоров'я є важливими, але в рамках даного дослідження варто сфокусувати увагу на проблемах психічного здоров'я.

Психічне здоров'я - це стан психічного благополуччя, який дозволяє людям справлятися з життєвими стресами, реалізувати свої здібності, успішно навчатися, працювати і зробити свій внесок у розвиток спільноти. Психічне здоров'я особистості є ключовим фактором особистісного, громадського та соціоекономічного розвитку (World Health Organization, 2021). Таким чином, психічне здоров'я людей є індикатором соціальних процесів в суспільстві, а кризові події можуть розкривати та поглиблювати проблеми, що впливають на духовне здоров'я населення (Міхеєва Л., 2022).

До основних потреб дітей в умовах війни також відносять задоволення гуманітарних потреб дитини, проте через пошкодження ключової інфраструктури

сім'ї з дітьми часто не мають змоги задовольнити свої основні потреби, такі як: доступ до води, їжі, житла та медичної допомоги, що робить задоволення базових потреб дійсно актуальною вимогою.

Водночас автори надають великого значення задоволенню емоційних потреб дитини. До них відносять: відновлення самосвідомості, самоконтролю та навичок міжособистісного спілкування, подолання втрати/розлуки/травми, спілкування та (фізичну) і психологічну безпеку (Локшина, Джурило, Максименко & Шпарик, 2022).

Психологічна безпека визначається як базова захищеність особистості. Майже усі аспекти безпеки, що слугують захищеності дітей в умовах війни, знаходяться під загрозою: від втрати особистої безпеки під час переслідувань та насильства до віддаленості від рідних, дому, міста, та навіть від своєї країни.

К. Хорні також підкреслює важливість задоволення потреби в безпеці і зазначає, що в дитинстві людина має дві основні потреби - задоволення і безпека. Проте тут вже йдеться про фізичну безпеку. Перша потреба включає всі біологічні потреби, які забезпечують фізичне виживання дитини. Але для розвитку особистості важливою є потреба в безпеці, яка полягає в бажанні дитини бути любимою і захищеною від небезпек. Якщо батьки постійно виявляють свою любов і турботу, то потреба в безпеці задовольняється, що є важливим для формування здорової особистості.

Е. Еріксон стверджував, що однією з ключових умов успішного розвитку дитини є наявність розуміючих батьків, які здатні враховувати її психологічні потреби. А недбалість, непередбачуваність поведінки батьків, невіра в дитину, надлишкова опіка, невиконання обіцянок, надання переваги одній дитині перед іншою можуть призвести до появи в дитини ворожості стосовно батьків. Також наслідками такого ставлення батьків до дитини є її страх, побоювання за своє благополуччя, відсутність саморозуміння та самоприйняття та здатності будувати близькі стосунки з іншими (Ющенко І., 2018).

Відмічено, що багато батьків самостійно усвідомлюють, що їх емоційний стан може впливати на психіку та емоційний стан їхніх дітей. Про це свідчить дослідження, проведене благодійним фондом «Голоси дітей» та громадською організацією «Харківський інститут соціальних досліджень» у 2022 році. Наприклад, у одному з інтерв'ю мати зазначила:

«Є депресивні якісь стани, у які я дуже можу зануритися, хай там як це прозвучить, можу на дитині зірватися. У мене й дитина така, дуже психологічно, мабуть, зав'язана на мені. Ми всі залишимося інвалідами до кінця днів, будемо від кожного шурхоту, від кожного баху пересмикуватися... У мене думки були звернутися до психолога, тому що іноді так дах рве. Ти психологічно не можеш впоратися із собою, тому що ці новини пропускаєш через себе, хоча я намагаюся і блоки якісь ставити, але не завжди все виходить, бо це ж, мабуть, від того, що я емоційна».

Наступною важливою умовою соціально-психологічного благополуччя дитини вважають задоволення такої категорії потреб, як соціальні потреби, а саме: спілкування з іншими, відчуття приналежності, зв'язок з однолітками та розвиток особистої ідентичності. Через війну на даний момент багато дітей залишились без батьків, це означає, що велика частина з них виховується в дитячих будинках. Проживання там може спричинити складнощі соціалізації, адаптації та комунікації.

Одним з перших, хто відзначив вплив соціального оточення на розвиток дитини, був Е. Еріксон. Діти, які виховуються в дитячих будинках, зазнають психічної депривації, що призводить до затримки в розвитку і ризику розвитку різних форм поведінкових порушень. Ця депривація спричинена недостатньою увагою до потреб дітей і високою тривожністю середовища, в якому вони перебувають. Стресові фактори та травматичні події, такі як втрата сім'ї та звичного соціального оточення, ускладнюють депривацію. Ці умови можуть призвести до емоційної холодності, агресивності, підвищеної вразливості та складнощів засвоєння соціальних норм. Діти-сироти, що виховуються в установах, можуть мати проблеми не лише з

інтелектуальним розвитком, але й з психічним розвитком через наслідки спадковості та вплив соціально-економічних та екологічних факторів (Яцина О., 2022).

Благодійною організацією «СОС Дитячі Містечка» було проведене дослідження, яке продемонструвало важливість задоволення потреби в соціалізації дитини. Було встановлено, що діти страждають від наслідків війни, таких як обмеження соціальних контактів і можливості відпочинку. Вони змушені навчатися дистанційно, втрачають зв'язок з друзями і рідними через переїзд. Це призводить до того, що діти проводять більшість часу вдома або виходять на прогулянки насамоті. Наприклад, в одному з наведених інтерв'ю дитина зазначила наступне:

«— А що тобі в школі найбільше подобається? — Зараз, якщо чесно, нічого. Раніше, до війни, усе подобалося в школі. А тепер нічого. — І спілкування, і саме навчання не подобається? — Ні. Хочеться вживу, а так не дуже».

Тож можна підсумувати, що соціально-психологічними потребами дітей в умовах війни є психічне здоров'я, психологічна та фізична безпека, задоволення гуманітарних, емоційних та соціальних потреб. Важливо враховувати, що досягнення дитиною особистого благополуччя неможливе без розуміючих та підтримуючих батьків або близького оточення, тому врахування батьками, опікунами чи близькими дитині людьми названих потреб є дуже важливим і необхідним завданням задля підтримання стабільного стану дитини.

2.3 Види соціально-психологічної допомоги дітям, які живуть в умовах війни

Відмічено, що умови війни призводять до зростання ролі соціального працівника. Проблеми, що виникають у цей період, часто подвоюються або навіть потроюються порівняно з мирним часом. Тому соціальному працівнику потрібно залучати благодійні та волонтерські організації, а також міжнародну допомогу, щоб ефективно вирішувати проблеми, що стосуються дітей.

Проте самої допомоги, що стосується лише дитини, недостатньо для її благополуччя. Важливо також працювати з сім'єю. Стан дитини безпосередньо

залежить від дорослих людей, які піклуються про неї. Дорослі допомагають дітям у стресових обставинах, а їхній емоційний стан є орієнтиром і знаком безпеки. У таких ситуаціях батьки можуть слугувати провідниками знань, а також джерелом емоційної підтримки. Дорослі мають можливість заспокоїти дітей, відвернути їхню увагу, посилити почуття безпеки та зменшити рівень напруги і стресу. Та варто зазначити, що люди, які опікуються дитиною, можуть впливати на неї й негативно.

У одному з проаналізованих джерел йдеться про те, що збройний конфлікт у Газі продемонстрував сильний зв'язок між симптомами депресії, тривожності та ПТСР у матерів і такими ж симптомами у дітей. Унікаюча поведінка у дітей також пов'язана з рівнем травматичного досвіду у матері. Також є докази того, що ПТСР у батьків може також призвести до відповідних симптомів у дітей (Devakumar, Birch, Osrin, Sondorp, & Wells, 2014).

Дитячий розвиток і стан дитини, на думку фахівців, залежить від її взаємодії з навколишнім середовищем. Про це свідчить застосування екологічної моделі. Одна з головних ідей даної моделі полягає у тому, що «розвиток дитини є продуктом постійної динамічної взаємодії між дитиною та світом внаслідок досвіду, який дитина отримує від сім'ї та соціального середовища» (Мостова, Кучеровська & Доскач, 2022). Екологічна модель в роботі з дітьми базується на необхідності працювати з системою, а не з окремою дитиною. Система включає сім'ю, школу, друзів, середовище, в якому дитина живе, та інші чинники, які впливають на життя дитини. Принцип екологічного підходу полягає в тому, що зміна будь-якого елемента системи може впливати на усю систему в цілому. Такий багаторівневий підхід ймовірно є ефективнішим, ніж однорівневі підходи.

Вартим вивчення є опис діяльності організації War Child UK в Демократичній Республіці Конго (ДРК). Організація розробила багаторівневий підхід до задоволення потреб дітей, які постраждали від війни в регіоні.

Працюючи на індивідуальному рівні, War Child UK надає психосоціальну підтримку дітям через арт-терапію, ігри та інші види діяльності, які допомагають їм виражати свої емоції та справлятися з травмою війни. Щодо рівня сім'ї та громади, то організація працює з батьками та опікунами задля налагодження безпечного та сприятливого середовища для дітей. На суспільному ж рівні War Child UK виступає за політику та програми, що захищають права дітей, які постраждали від війни. Організація також співпрацює з урядами та іншими зацікавленими сторонами, щоб забезпечити захист та задоволення потреб дітей.

Здійснюючи роботу на різних рівнях екологічної моделі, дана організація має можливість надавати комплексну та цілісну підтримку дітям, які постраждали від війни в Демократичній Республіці Конго. Підхід організації заснований на визнанні, що будь-яка зміна в одному елементі системи може вплинути на всю систему. Тому для задоволення комплексних потреб дітей, які постраждали від війни, необхідний багаторівневий підхід (War Child UK, 2023).

Чимало уваги науковців приділено опису сімейного консультування як форми роботи з дітьми в умовах війни. Мета сімейного консультування - допомогти всій родині пережити болючі події та сформувані цілі на майбутнє. Під час сімейного консультування передбачається, що батьки отримають поради щодо запобігання дитячій травмі та створення сприятливої домашньої атмосфери. Сімейне консультування може допомогти дітям та їх родинам знайти шляхи, які допоможуть їм змиритися з труднощами та стресом, пов'язаними з війною. Ця форма роботи дозволяє сім'ям працювати над взаєморозумінням, спілкуванням та побудовою відносин, що сприятиме зменшенню напруги в родині та забезпеченню підтримки для дітей (Грудій М., Мельник Л., Остапчук Г., Пилипас Ю., & Семенко І., 2015).

Соціальну адаптацію розглядають як соціальну послугу, надання якої є актуальним під час війни і може позитивно впливати на благополуччя дитини, що перебувала в зоні активних бойових дій та перемістилась у нове соціальне

середовище, має психічні або поведінкові порушення, інвалідність, моторні та комплексні порушення. Соціальна адаптація надається дітям, які потребують допомоги у психологічній, соціальній та емоційній адаптації, вона допомагає їм зрозуміти свої почуття та емоції, навчитися розв'язувати конфлікти та встановлювати гарні стосунки з іншими людьми.

Дана послуга може надаватися вдома або в приміщенні надавача соціальної послуги і може включати психологічну консультацію, тренінги з соціальної адаптації та психологічного здоров'я, групові та індивідуальні заняття з психотерапії та саморозвитку. Важливо зазначити, що соціальна адаптація допомагає дітям повернутися до нормального життя та навчитися жити в існуючих умовах (Волгіна О., & Іванова О., 2022).

Варто також розглянути такий вид допомоги сім'ям з дітьми, як гуманітарна допомога. Відповідно до глосарію ОСНА, гуманітарна допомога (humanitarian aid) означає допомогу, яку надають людям, які постраждали від стихійних лих або конфліктів, з метою задоволення їх базових потреб та прав. Гуманітарна допомога є формою втручання, яка спрямована на підтримку та допомогу потерпілим у складних ситуаціях.

Наголошено, що сучасні умови в Україні призводять до ситуацій, коли гуманітарна допомога надається безпосередньо потерпілим або тим, хто знаходиться в зоні ризику. Ця допомога може бути у формі матеріальних благ або послуг, наданих у стаціонарних або тимчасових укриттях, на мобільних пунктах роздачі тощо. Щодо того, як оформлюються запити на отримання гуманітарної допомоги, це залежить від умов та правил, встановлених організаціями, які здійснюють роздачу гуманітарної допомоги населенню.

У літературі наведено приклади діяльності таких організацій, зокрема БФ «Карітас», що надає допомогу вразливим категоріям населення - ВПО, особам з

інвалідністю, паліативним хворим та іншим. Даний благодійний фонд надає гуманітарну допомогу у вигляді наборів з продуктів харчування та засобів гігієни, підгузків, продуктів харчування для дітей, а також кеш-грантів. Для подачі заявок і запитів можуть використовуватися різноманітні канали, такі як контактні телефони, онлайн-сервіси, територіальні центри соціального обслуговування, управління соціального захисту, центри надання адміністративних послуг тощо. Деякі організації також впровадили графіки видачі, щоб забезпечити зручне обслуговування людей (Хмелевська О., 2023).

Ще одним видом допомоги названо соціально-психологічну реабілітацію дітей, що постраждали від війни. Зазначено, що за нинішніх умов збільшується кількість людей, які вже потребують та ще будуть потребувати у майбутньому регулярної психологічної підтримки та реабілітаційних заходів незалежно від того, чи є ці заходи короткостроковими чи довготривалими. Необхідність у реабілітації стосується не лише ветеранів, які повертаються з війни, але й їхніх родичів - батьків, дружин та дітей.

У одному з проаналізованих джерел розглянуто 5 стандартних кроків організації соціально-психологічної реабілітації дітей, які постраждали внаслідок війни. Ці кроки названо уніфікованими та спрямованими на надання ефективної допомоги для покращення психічного здоров'я дітей:

1. Діагностика особи.
2. Вибір індикаторів життєвих компетентностей.
3. Підготовка індивідуального плану соціально-психологічної реабілітації.
4. Реалізація заходів соціально-психологічної реабілітації та моніторинг досягнень у процесі отримання підтримки.
5. Завершення надання послуг або перехід на новий етап (за потреби).

Соціально - психологічна реабілітація дітей, які постраждали внаслідок війни, часто відбувається за такою програмою і містить наступне (Бачинська М., 2022):

1. діагностика стану дитини та складання реабілітаційних завдань;
2. проведення профілактичної роботи, що включає індивідуальні консультації, лекції, групові заняття тощо;
3. психологічна та педагогічна корекція (включно з тренінговими заняттями, іграми, зустрічами за інтересами тощо);
4. корекційно-терапевтична робота, що включає різні методи лікування, такі як тілесно-орієнтована терапія, арт-терапія, іпотерапія та інші;
5. групова робота, включаючи тренінги, сімейну психотерапію, заняття в майстернях та інше.

Варто зауважити, що соціально-психологічна реабілітація є складним і багатофакторним процесом, спрямованим на відновлення та підтримання психологічного здоров'я дитини, зокрема її здатності до відчуття психологічного комфорту та задоволення. Кожен процес реабілітації має бути індивідуалізованим та налаштованим на потреби та можливості кожної конкретної особи з урахуванням її особистих рис, історії життя, наявного потенціалу та оточення. Самі інтервенції можуть бути різноманітними, залежно від того, який вид травми був отриманий та які конкретні проблеми стали на заваді повноцінному функціонуванню дитини. Важливо, щоб кожен процес реабілітації був направлений на досягнення конкретних результатів та враховував індивідуальні потреби та можливості особистості.

Оскільки діти, які відчували на собі наслідки життя в умовах війни, мають високу схильність до розвитку різних психічних порушень, важливими визнано своєчасні інтервенції задля попередження виникнення проблем, мінімізації негативних наслідків, послаблення симптомів психотравми або для покращення загального самопочуття. Ще одним з інструментів для досягнення названих завдань прийнято вважати арт-терапію - вона може допомогти у вирішенні кожного з них.

В останні роки дедалі частіше в комплексній соціально-психологічній реабілітації дітей, які мають проблеми з психічним здоров'ям, використовуються різноманітні методи арт-терапії, як допоміжні засоби.

Арт-терапія – психотерапевтична практика, що заснована на використанні мистецтва та творчості і застосовується для інтерпретації, дослідження та вираження емоцій та думок, розуміння внутрішніх конфліктів та почуттів. Вона допомагає виразити емоції, які важко висловити словами, а також просто розслабитися та зосередитися.

Досліджено, що застосування арт-терапії у роботі з дітьми є більш дієвим, ніж у роботі з дорослими, бо, на відміну від них, у дітей, найчастіше немає мети зробити малюнок ідеальним, вони рідко зосереджуються на техніці, натомість вони просто насолоджуються процесом і проєктують на аркуш свій внутрішній стан. І те, що діти зображують на папері, допомагає арт – терапевту зрозуміти їхні почуття та думки, надати їм необхідну підтримку та створити для них емоційно безпечне середовище (Кулаков Р. & Кулакова Л., 2022).

Використання різних методів роботи з дітьми, що постраждали від війни, може сприяти вирішенню проблем їх психічного здоров'я та задоволенню різних потреб. Ці методи допомагають забезпечити спілкування, прийняття, розуміння, емоційну підтримку, самовдосконалення, саморозуміння та вираження неприйнятих відчуттів. Вони також сприяють зв'язку між відчуттями та думками з реальністю, позитивному сприйняттю навколишнього світу та подоланню почуття самотності (Мельниченко Л.).

Часто творчість стає єдиним стимулом у житті дітей, що постраждали від війни. Зазнавши стресу, особа ще довгий час залишається збудженою, психічно неврівноваженою. Застосування різних видів арт-терапії може бути корисним для заспокоєння нервової системи дитини, а також сприяти формуванню у дітей таких якостей, як наполегливість, терплячість, ретельність та старанність.

Н. П. Демидюк (2017) зазначає, що ефективними видами роботи з тематичними малюнками (в залежності від індивідуальних потреб і запиту дитини) можуть бути:

– Діалоги. Характеризується розмовою дитини з одним з персонажів (об'єктів) або озвучення нею діалогу двох об'єктів на малюнку одне з одним.

– Персоніфікація. Суть цього виду роботи полягає у тому, що автор (дитина) розповідає історію через призму певного елемента малюнка, який самостійно обирає або який запропонував фахівець. Наприклад: «Я – помаранчевий метелик, що знаходиться на фруктовій мисці. В мене пошкоджене крильце...».

– Інтервенція. «Вдосконалення» малюнка. Додавання нових об'єктів до малюнка з метою поліпшення «самопочуття» його окремих елементів. Або виконання нового «гарного» малюнка (Скотна Н., Пантюк М., Пантюк Т., & Садова І., 2017).

Ще одним дієвим методом арт-терапії в роботі з дітьми, що постраждали від війни, вважають казкотерапію. У казкотерапії фасилітатор використовує казки, як інструмент для стимулювання фантазії та творчості дитини, щоб допомогти їй знайти нові шляхи розв'язання проблем. Казкотерапія може включати читання казок, їх обговорення, творчі вправи та інші активності, спрямовані на взаємодію з казкою. Казки, які використовуються в казкотерапії, часто індивідуально вибираються для кожного клієнта, в залежності від його потреб.

Guido Veronese та Gianpiero Barola (2018) описують казкотерапію та ізотерапію як напрямки, що застосовують методи образотворчого мистецтва і передбачає відображення на папері внутрішнього стану людини. В своїй статті вони окреслюють особливості проведення арт-терапевтичного заняття. Суть його полягала в тому, що, наприклад, після прочитання палестинської народної казки, спеціально підібраної для заняття, дітей просили прокоментувати казку та визначити риси й навички, які застосовують герої казки, щоб впоратися з труднощами протягом усього оповідання. Оповідання містило травматичні епізоди, які були дуже близькі до власного досвіду дітей, такі як руйнування будинку, насильство в сім'ї, депортація, переміщення та знищення від рук міфологічного арабського монстра Людожера, а

також історії родинної близькості, хоробрості, боротьби та духовності завдяки кмітливому Мухаммеду - героїчному дитячому герою народної казки.

Насамкінець дітям було запропоновано попрацювати в групах, щоб представити сцени як жаху, так і визволення за допомогою живопису та малюнка (Veronese & Barola et al., 2010). Впродовж усієї роботи досвід болю і героїзму віддзеркалювався в традиційному палестинському усному оповіданні, який також є універсальним нарративом, що допомагає дітям регулювати емоції та проявляти проактивну поведінку.

Отже, робота над казкою, в якій тема травматичного досвіду розглядається на символічному рівні, спонукала дітей почати працювати зі своєю травматичною історією через традиційні метафоричні твори, які можуть допомогти їм подолати страх і впоратися з почуттям втрати (Denborough, 2008; Walters, 2017).

Використання арт-терапії передбачає індивідуальний та груповий підходи. Індивідуальна арт-терапевтична робота є особливо корисною при роботі з дітьми, які часто мають труднощі у висловленні своїх переживань, також мовні порушення, малоконтактність та складність цих переживань, які важко виразити словами. Індивідуальна арт-терапія може займати тривалий час, наприклад, кілька місяців або років (Мішкулинець О., 2018).

Групові види арт-терапевтичної роботи зараз є досить популярними, оскільки припускають особливу «вільну» атмосферу, що характеризується рівністю прав, відповідальністю учасників групи та меншим ступенем їхньої залежності від арт-терапевта. В численних випадках даний вид терапії вимагає певних комунікативних навичок та здібності пристосовуватись до норм групи (Лесков В., 2006).

Завершення індивідуальної роботи визначається на підставі спостережень за змінами в стані і характері творчої діяльності клієнта, що вказують на позитивну динаміку арт-терапевтичного процесу. (Мельниченко Л. М).

У висновку, соціально-психологічна допомога може бути досить різною. Відповідно до питань, які потрібно вирішити, виділяють різні форми допомоги. Сімейне консультування буде корисним для всієї родини, сприятиме їй пережити травмуючі події, поставити цілі на майбутнє та навчитись надавати дитині необхідну підтримку. Соціальна адаптація сприяє розвитку у дітей навичок розуміння власних почуттів та емоцій, вмінню вирішувати конфлікти і будувати взаємини з іншими людьми. Задля задоволення базових потреб дітей застосовується гуманітарна допомога. Даний вид допомоги орієнтується на підтримку у ситуаціях, які загрожують життю і здоров'ю дитини. Щодо комплексного підходу, то такою інтервенцією є соціально-психологічна реабілітація. Тип втручання, який обирається, залежить від характеру травми та конкретних проблем, які перешкоджають нормальному розвитку дитини. Кожен процес реабілітації повинен бути спрямований на досягнення конкретних результатів, враховуючи унікальні потреби та можливості кожної особи. Арт-терапія ж, як засіб соціально-психологічної допомоги дітям, що постраждали від війни, може бути досить корисним інструментом для вираження думок, сублімації переживань і тривог дитини в творчість, що також може допомогти фахівцю у визначенні наявної психотравми. А створенню середовища, що сприяє здоровому розвитку та благополуччю дітей та подоланню наслідків травмуючих подій, може сприяти групова арт-терапія, що передбачає перебування в спільноті і розвиток комунікативних навичок особистості.

2.4 Особливості соціально-психологічної допомоги дітям в умовах війни

Вплив психотравмуючих подій, надзвичайних ситуацій, що зумовлені збройною агресією держави-терориста мають вплив на психологічний стан всіх людей. Проте визнано, що найбільш критично такі події впливають на дітей.

Для визначення особливостей соціально-психологічної допомоги дітям в умовах війни важливо визначити, які поведінкові реакції можуть спостерігатися у неповнолітніх осіб, що перебувають у безпосередній зоні військового конфлікту.

Спочатку (після переживання трагічних подій) у постраждалих можуть спостерігатися такі реакції та особливості поведінки (Парфилко, 2022):

- у когнітивній сфері спостерігається погіршення уваги, пам'яті, зниження продуктивності звичної діяльності та здатності до планування власної діяльності;
- у соціально-психологічній сфері поведінка може змінюватись від схильності до конфліктів до самоізоляції;
- емоційна сфера характеризується підвищеною тривожністю, страхами, плаксивістю, спостерігаються депресивні настрої, агресивність, регрес у поведінці;
- відзначаються сомато-вегетативні зміни - порушення дихальних циклів, головні болі, психогенні болі в ділянці серця, психогенне погіршення зору, надмірна м'язова напруга, нервові тремтіння, порушення діяльності шлунково-кишкового тракту, порушення харчової поведінки, сухість у роті;
- розлади пристосувальних реакцій (істероїдні та інші реакції).

Такі зміни спостерігають як у всіх названих чотирьох сферах, так і окремо у різних комбінаціях. Внаслідок цього перед фахівцями-психологами, які працюють в таких умовах, стоять три основні завдання (Парфилко, 2022):

Екстрена психологічна допомога в умовах війни дітям надається під час різних заходів:

- під час проведення цивільних евакуацій;
- під час перебування громадян в пунктах тимчасового розміщення;
- у процесі супроводу евакуйованих дітей до лікувальних закладів.

Важливим напрямом роботи фахівців є надання екстреної соціально-психологічної допомоги дітям, які втратили внаслідок війни батьків, близьких родичів та друзів.

Особливим напрямом у роботі, що здійснюється фахівцями психологічної служби різних установ, є надання психологічної допомоги при спробі суїциду у дітей та підлітків.

Наголошено, що захисні механізми, які у дорослих відповідають за протидію негативним зовнішнім факторам, у дитини ще не оформилися у зрілу систему

психологічних захистів. Тому дитина не може сама справитися з негативним впливом надзвичайної ситуації (Кісарчук, 2015).

Основними характеристиками стану дітей у разі надзвичайної ситуації є втрата відчуття безпеки, дезорієнтація, відчуття невизначеності і сплутаності у визначенні причин і наслідків подій, що виникли, труднощі осмислення раптових трагічних подій, що сталися, потреба в допомозі з боку дорослої людини, орієнтація на поведінку і стан дорослих, які знаходяться поряд.

При виборі стратегії роботи з актуальним станом дитини, що постраждала, фахівці психологічної служби враховують її когнітивні, емоційні та поведінкові можливості та обмеження, пов'язані з віковими особливостями, ступінь її залучення до трагедії, тривалість впливу факторів такої ситуації, а також емоційну реакцію на трагедію близького дорослого.

Психологічна допомога дітям може надаватися у груповій, інформаційно-психологічній та індивідуальній формах.

Відмічено, що завдання соціально-психологічної допомоги дітям та підліткам, які пережили травму, пов'язану з воєнними подіями, принципово різні у періоди безччяпосередньо після неї і через кілька місяців. На початковому етапі робота може бути класифікована як медико-психологічна, а на наступному етапі - як психолого-педагогічна.

Відразу після психотравми основним завданням екстреної психологічної допомоги для постраждалих дітей та підлітків є експрес-корекція найбільш виразної симптоматики, що перешкоджає нормальному функціонуванню дитини, зокрема:

- відновлення нормального сну та харчування для полегшення відновлення центральної нервової системи;
- забезпечення нормального рівня загальної активності;
- подолання гострих фобій, депресивних станів, гострої тривоги та флешбек-ефектів (Панко & Ткачук, 2021).

Зняття цих симптомів сприяє подальшій нормалізації стану дитини і спонукає до використання власних стратегій подолання стресу (стратегій копінгу). Така робота характерна для короткочасного психологічного втручання, яке відрізняється від тривалих форм психотерапії, оскільки його основна мета - не досягнення глибоких особистісних змін, а "позбавлення негативних переживань та емоційного дискомфорту чи депресії" (Бочкор, Дубровська & Залеська, 2014).

Подолання або зниження емоційного дискомфорту має важливе значення не тільки самотійно, але й як профілактичний захід, який зменшує ризик подальшого розвитку посттравматичного стресового розладу.

Названі такі специфічні характеристики екстреної допомоги:

1. Ініціатива звернення часто не належить клієнту, тому необхідною є активність та наполегливість спеціаліста.
2. Відсутня строга регулярність зустрічей, чітка регламентація відносин.
3. У деяких випадках робота може проводитися вдома у дитини.

Основним завданням пролонгованої допомоги (тобто роботи з відстроченими наслідками психотравми) вважають відновлення нормального соціального та внутрішньосімейного функціонування дітей. Одним із важливих завдань роботи на етапі пролонгованої допомоги є також корекція тих несприятливих психологічних особливостей дитини, які існували вже до психотравми та загострення яких вона спровокувала.

Пролонгована соціально-психологічна допомога дітям, які пережили психологічну травму, як за своїми завданнями, так і за формами наближається до інших видів психотерапії, не пов'язаних із подоланням стресових станів (Іванова, 2022).

Отже, екстрена та короткострокова допомога дітям, постраждалим від воєнних дій, мають переважно симптоматичну спрямованість. Це свого роду «психологічна

швидка допомога». На відміну від неї, пролонгована допомога передбачає значно глибше опрацювання особистісних проблем дитини. Така робота вимагає високого професіоналізму спеціаліста.

Психологічна допомога дітям може надаватися у формі групових занять, інформаційно-психологічних сесій та індивідуальних консультацій. Екстрена соціально-психологічна допомога дітям, які втратили батьків, родичів та друзів через війну, може здійснюватися під час різних заходів, таких як цивільні евакуації або перебування в пунктах тимчасового розміщення, а також у процесі супроводу евакуйованих дітей до лікувальних закладів.

У підсумку, соціально-психологічна допомога дітям в умовах війни має свої особливості. Науковці вказують на те, що у дітей ще не сформувались повноцінні механізми психологічних захистів, які дорослі використовують для протидії негативним зовнішнім факторам. Це означає, що дитина не може самостійно впоратись з негативними впливами надзвичайної ситуації. У роботі з дитиною важливо враховувати когнітивні, емоційні та поведінкові можливості та обмеження, пов'язані з її віковими особливостями, ступенем залучення до трагедії, тривалістю впливу ситуаційних факторів та її емоційною реакцією на трагедію близьких дорослих.

2.5 Діяльність центрів соціально-психологічної допомоги для дітей в умовах війни

Центри соціально-психологічної допомоги (ЦСПД) - є установою, створеною місцевим органом виконавчої влади та органом місцевого самоврядування, з метою надання соціальних послуг особам, які потрапили в складні життєві обставини через стихійні лиха, злочини, насильство (включаючи внутрішньосімейне насильство) або реальну загрозу його вчинення, а також в інших ситуаціях, коли наслідки не можуть бути подолані самостійно.

Центр, відповідно до своїх завдань, надає наступну допомогу:

1. Забезпечує тимчасовий притулок особам, які знаходяться в складних життєвих обставинах і не мають необхідних засобів для проживання.
2. Забезпечує цим особам достатнє харчування згідно з нормативами, визначеними Міністерством соціальної політики за погодженням з Міністерством охорони здоров'я.
3. Оцінює потреби цих осіб, спільно з ними розробляє індивідуальні плани заходів для подолання складних життєвих обставин з визначенням строків виконання.
4. Надає психологічну підтримку цим особам, сприяє аналізу життєвих ситуацій і працює над корекцією сімейних відносин.
5. Допомагає цим особам у взаємодії з іншими фахівцями і службами, а також надає інформацію з питань соціального захисту населення.
6. Допомагає цим особам отримати безоплатну правову допомогу, зареєструвати місце проживання (перебування), знайти житло, працевлаштування, навчання тощо.
7. Організовує надання екстреної медичної допомоги цим особам за потреби.
8. Надає соціальні послуги цим особам через консультування по телефону та в денному стаціонарі без надання тимчасового притулку та харчування.
9. Інформує відповідні структурні підрозділи місцевої держадміністрації або виконавчий орган місцевої ради з питань сім'ї і дітей про результати роботи з цими особами та потребу в подальшій соціальній підтримці після виходу з центру.
10. Розглядає заяву постраждалої особи або її представника щодо домашнього насильства або насильства за ознакою статі, надає інформацію про права та можливості отримання допомоги (Типове положення про центр соціально-психологічної допомоги, 2017).

Першочергову увагу у діяльності таких центрів привертає соціально-психологічна робота з населенням. Так, беручи до уваги описаний досвід роботи

психолога в ЦСПД, слід відзначити різноманіття категорій сімей, які звертаються по допомогу та потребують соціального обслуговування: сім'ї з неповнолітніми дітьми; неповнолітні у соціально небезпечному становищі; особи з числа дітей-сиріт та дітей, що залишилися без піклування батьків; жінки, які постраждали від насильства; неповнолітні вагітні; громадяни, залежні від психоактивних речовин; ВІЛ-інфіковані та члени їхніх сімей; багатодітні сім'ї та ін. Сьогодні до категорій громадян, які є клієнтами Центрів, відносять і осіб, постраждалих внаслідок війни (Бабченко, 2018).

Тож психолог, який працює в ЦСПД, повинен мати знання і вміння у різних галузях психологічних наук.

Серед найбільш пріоритетних напрямів роботи психолога можна виділити: збереження психічного благополуччя сімей та неповнолітніх, підвищення батьківської компетенції, формування психологічної культури спілкування, допомога батькам, які зазнають труднощів у вихованні дітей, формування ціннісного ставлення до свого здоров'я і здоров'я оточуючих, створення в сім'ї гармонійної атмосфери, сприятливого психологічного клімату, допомога в соціалізації.

Надання психологічної допомоги відбувається у ситуації особистого звернення клієнта та визнання його потреби у соціальному обслуговуванні, або за повідомленням різних суб'єктів профілактики (установи охорони здоров'я, освітні установи, відділи у справах неповнолітніх). У цьому випадку одним з етапів роботи є психологічна оцінка готовності до роботи, а також пошук та оцінка внутрішніх ресурсів клієнта (при відвідуванні сім'ї за адресою проживання), що є відмінною рисою роботи психолога у соціальній сфері (Бочкор & Лунченко, 2015).

Однією з труднощів, з якими стикається психолог у такому разі, називають відсутність мотивації до взаємодії та бажання змінити ситуацію, що склалася.

Процес індивідуальної або сімейної роботи з усіма клієнтами, в тому числі і постраждалими від війни, включає в себе етапи психологічного консультування, різні напрями психологічної корекції у зв'язку з виявленими корекційними мішенями, виходячи із запиту клієнта або потреб сім'ї, проведення психологічної діагностики.

Важливим напрямом психологічної роботи розглядають здійснення групової роботи, тренінгів та просвітницької діяльності. Тематика тренінгів залежить від цільової групи та її потреб, актуальних запитів освітніх установ, на базі яких також проводяться тематичні тренінги.

Таким чином, психологічна робота в центрах соціально-психологічної допомоги сім'ї та дітям відрізняється широким спектром цілей і завдань, напрямів роботи, різноманіттям та специфікою відповідно до соціальних та психологічних труднощів, з якими стикаються сім'ї, а також різноманітністю соціальних груп (Королук).

Розглядаючи особливості роботи з дітьми, що постраждали внаслідок воєнних дій, важливо визначити такі етапи роботи:

1. Психодіагностика посттравматичного стресового розладу. Прояви посттравматичного стресового розладу відмічаються у більшості продіагностованих осіб, найпоширенішими симптомами є інтрузії, як серед дітей, так і серед молоді. Інтрузію визначають, як один з симптомів посттравматичного стресового розладу, що характеризується нав'язливими та неприємними спогадами, відчуттями чи фантазіями, пов'язаними з травматичною подією.

2. Психологічне консультування батьків, метою якого є підвищення адаптаційних можливостей, пошук внутрішніх ресурсів та опанування навичками надання першої психологічної допомоги. Найбільш популярними названо групові консультації з наступних тем: «Швидка психологічна самопомога», «Як відновити почуття безпеки», «Як захистити дитячу психіку під час війни», «Техніки заспокоєння та нормалізації емоційного стану». Так, батьки потребують знань щодо вікових особливостей переживання дітьми гострого стресу і надання їм емоційної підтримки, крім того дорослі стикаються з труднощами регуляції власного емоційного стану.

Для підлітків актуальними вважають теми саморегуляції емоційного стану та відновлення почуття безпеки.

Тематика запитів щодо індивідуальних консультацій може бути пов'язана з нестабільним емоційним станом клієнтів, міжособистісними стосунками, переживанням втрати.

3. Заняття з використанням арт-терапевтичних вправ та технік з метою нормалізації емоційного стану, профілактики психосоматичних проявів стресових реакцій та посттравматичних станів. Дітям та підліткам зазвичай подобається малювати, виліплювати, програвати та трансформувати власні емоції, пов'язані з травматичними подіями (Удовенко, 2018).

Підсумовуючи, діяльність центрів соціально-психологічної допомоги населенню проводиться з широким колом клієнтів, одними з яких є неповнолітні та їх родини, які постраждали внаслідок війни. Разом з тим, спеціалістами таких установ надаються основні види допомоги, такі, як: оцінка потреб, діагностика, консультування з метою корекції, тимчасовий притулок, харчування, допомога з пошуком житла та навчання, а також з працевлаштуванням.

ВИСНОВКИ:

Війна завжди супроводжується заходами, які загрожують як фізичному, так і психічному здоров'ю дитини. Під час повномасштабного вторгнення Росії на територію України третина українських дітей зіштовхнулася з рядом проблем, ними є перепади настрою, підвищена тривожність, проблеми зі сном, нічні кошмари, поганий апетит, прориви агресії та навіть самоушкодження. Допомогти попередити ці наслідки, або мінімізувати їх негативний вплив на благополуччя дитини, може соціально-психологічна допомога.

Діти, які переживають воєнний конфлікт, мають специфічні соціально-психологічні потреби. Вони включають психічне здоров'я, психологічну та фізичну безпеку, задоволення гуманітарних, емоційних та соціальних потреб. Важливо розуміти, що дитина не може досягти особистого благополуччя без підтримки та розуміння з боку батьків, опікунів або близького оточення. Тому врахування цих потреб батьками, опікунами або близькими є важливим завданням, необхідним для забезпечення стабільного стану дитини.

Соціально-психологічна допомога має різноманітні форми, їх застосування залежить від потреб, які необхідно задовольнити. Сімейне консультування сприяє проходженню родиною через травматичні події, постановці майбутніх цілей і навчанню надавати дитині необхідну підтримку. Соціальна адаптація розвиває в дітей навички розуміння власних почуттів, емоцій, вирішення конфліктів та взаємодії з іншими людьми. Гуманітарна допомога спрямована на задоволення основних потреб дітей в ситуаціях, коли загрожує їхнє життя та здоров'я. Соціально-психологічна ж реабілітація є комплексним підходом, який залежить від характеру травми та конкретних проблем, які перешкоджають нормальному розвитку дитини. Реабілітаційний процес має спрямовуватись на досягнення конкретних результатів, враховуючи унікальні потреби та можливості кожної особи.

Такий вид роботи з дітьми, як арт-терапія вважається дуже дієвим і цікавим для них інструментом соціально-психологічної допомоги. Арт-терапія надає можливість

виразити думки, переживання та тривогу дитини через творчість, що допомагає фахівцю виявити наявну психотравму. Групова арт-терапія сприяє створенню оточення, що сприяє здоровому розвитку та благополуччю дітей, а також подоланню наслідків травматичних подій. Цей підхід передбачає участь у спільноті та розвиток комунікативних навичок особистості.

Соціально-психологічна допомога дітям під час воєнного конфлікту має свої особливості. Дослідники вказують на те, що у дітей ще не сформувались повноцінні механізми психологічних захистів, які дорослі використовують для протидії негативним зовнішнім факторам. Це означає, що дитина не може самостійно справлятися з негативними впливами надзвичайної ситуації. При роботі з дитиною важливо враховувати її когнітивні, емоційні та поведінкові можливості та обмеження, які пов'язані з віковими особливостями, ступенем залучення до трагедії, тривалістю впливу ситуаційних факторів та її емоційною реакцією на трагедію, яка відбувається у дорослих оточенні.

Для надання психологічної допомоги дітям існують різні форми, такі як групові заняття, інформаційно-психологічні сесії та індивідуальні консультації. В разі екстреної соціально-психологічної допомоги дітям, які втратили батьків, родичів або друзів через війну, цю допомогу можна надавати під час різних заходів, таких як цивільні евакуації або перебування в пунктах тимчасового розміщення, а також у процесі супроводу евакуйованих дітей до лікувальних закладів.

Центри соціально-психологічної допомоги населенню працюють з різноманітними клієнтами, включаючи неповнолітніх та їх сім'ї, які постраждали від війни. Фахівці таких центрів забезпечують різні види допомоги, включаючи оцінку потреб, діагностику, консультування з метою корекції, тимчасовий притулок, харчування, допомогу у пошуку житла та навчання, а також підтримку при знаходженні роботи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Бабченко Л.М. (2018). Особливості підготовки психологів до соціально-психологічної реабілітації дітей із зони АТО. Випуск 17. Житомир: Видавництво ЖДУ ім. І Франка. Режим доступу: <http://www.apppsychology.org.ua/data/jrn/v11/i17/3.pdf>.
2. Баранівський В. В. (2016). Психологічна допомога в соціальній роботі. Київ: МАУП. – 27 с.
3. Бачинська, М. В. (2022). Організаційно – методичні особливості педагогічної та соціально – психологічної реабілітації дітей та молоді під час воєнних дій в Україні. Науковий журнал Хортицької національної академії, 1(6). <https://doi.org/10.51706/2707-3076-2022-6>
4. Блінов О. А. (2014). Види та напрямки психологічної допомоги психотравмованим військовослужбовцям. Вісник Національного університету оборони України. Збірник наукових праць. 4 (41). Київ : НУОУ.
5. Бочкор Н. П., Дубровська Є. В. & Залеська О.В. (2014). Соціально-педагогічна та психологічна робота з дітьми у конфліктний та постконфліктний період: методичні рекомендації. Київ: МЖПЦ «Ла Страда-Україна». – 83 с.
6. Волгіна О., & Іванова О. (2022). Менеджмент соціальних послуг в умовах війни. Київ. – 65 с.
7. Волинець Л.С. (2015). Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з дітьми зі Сходу України : посіб. для практиків соціальної сфери. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Калита». -72 с.
8. Вольнова Л.М., (2012). Психосоціальна допомога в роботі з кризовою особистістю. Навчально-методичний посібник. Київ: видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова. – 275 с.
9. Гірник А. М., & Чернобровкіна В.А. (2017). Перша психологічна допомога: посібник для тренера. Київ: Університетське видавництво «Пульсари». – 91 с.
10. Грудій М., Мельник Л., Остапчук Г., Пилипас Ю., & Семенко І. (2015). Психосоціальна допомога внутрішньо переміщеним дітям, їхнім батькам та сім'ям з

дітьми зі Сходу України. Посібник для практиків соціальної сфери. Київ. Видавничий дім «Калита». – 71 с.

11. Заверико Н. В. (2011). Групи взаємодопомоги в системі соціально-педагогічної роботи з населенням. Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових праць. Педагогічні науки, 3(16). Запоріжжя: Запорізький нац. ун-т.

12. Іванова О. Л. (2022). Методичні рекомендації щодо надання першої психологічної допомоги сім'ям з дітьми, дітям, які перебувають/перебували у зоні збройного конфлікту. Режим доступу: <https://dszn-zoda.gov.ua/sites/default/files/loadfiles/ATO/methodic.pdf>.

13. Кісарчук З. Г. (2015) Психологічна допомога постраждалим внаслідок кризових травматичних подій. Методичний посібник. Київ: ТОВ Видавництво “Логос”. – 207 с.

14. Корнієнко І.О. (2017). Досвід надання допомоги дітям і сім'ям - жертвам військового конфлікту: практ. посіб. Київ : УНМЦ практичної психології і соціальної роботи. -152 с.

15. Кравченко О. (2021). Соціально-психологічна реабілітація дітей та молоді як завдання закладу освіти. Інновації партнерської взаємодії освіти, економіки та соціального захисту в умовах інклюзії та прагматичної реабілітації соціуму: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. м. Кам'янець.

16. Кузьміна М. О., Масюк О. П., Кузьмін В. В., & Мещан І. В.(2021). Соціальне партнерство як інструмент підготовки соціального працівника у закладі вищої освіти. Науковий журнал Хортицької національної академії. (Серія: Педагогіка. Соціальна робота): наук. журн.: Запоріжжя: вид-во комунального закладу вищої освіти «Хортицька національна навчально-реабілітаційна академія» Запорізької обласної ради.

17. Кулакова Л., & Кулаков Р. (2022). Психологічна реабілітація дітей-вимушених переселенців засобами арт-терапії. Наукові перспективи, 10(28), 2708-7530. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-10\(28\)-386-394](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2022-10(28)-386-394)

18. Локшина о., Джурило А., Максименко О.,& Шпарик О. (2022). Підтримка ЄС інтеграції українських дітей і молоді в системи освіти держав-членів в умовах війни

РФ проти України: Стратегічні орієнтири та успішні практики. Режим доступу: <https://uej.undip.org.ua/index.php/journal/article/view/607/593>.

19. Лугова М.С. (2022). Війна очима дітей дошкільного віку: шляхи збереження психічного здоров'я в умовах стресу. «Актуальні питання спеціальної, інклюзивної і здоров'язбережувальної освіти». Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Режим доступу: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/9283>.

20. Міжвідомчий постійний комітет, (2017). Керівництво МПК з психічного здоров'я та психосоціальної підтримки в умовах надзвичайної ситуації. Київ: видавництво «Пульсари». – 216 с.

21. Міхеєва Л. В. (2022). Психічне здоров'я дітей в умовах війни. <http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/18287/ПСИХІЧНЕ%20ДОПОВ'Я%20ДИТЕЙ%20В%20УМОВАХ%20ВІЙНИ.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

22. Назаревич В. Я. (2020). Арт: практичний посібник із саморегуляції засобами мистецтва. Київ : «Принтхауз». -180 с.

23. Панко В.Г. & Ткачук Т.І. (2021). Технології психосоціальної допомоги дітям і сім'ям, що опинились у складних життєвих обставинах внаслідок військових дій. Київ: Ніка-Центр. – 118 с.

24. Панок В. Г., Чаплак Я. В., & Андрєєва Я. Ф. (2019). Основи психологічної допомоги: теорія та практика психоконсультавання. навч. посібник. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, - 383 с.

25. Парфилко В. В. (2022). Дослідження особливостей переживання травматичних подій: результати та перспективи. «Актуальні питання спеціальної, інклюзивної і здоров'язбережувальної освіти». Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Режим доступу: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/9363>.

26. Розвадовська О., Левкіна А., Шейко Р., Щербань С., & Черноусов А., (2022). Діти і війна в Україні: четвертий місяць. БФ «Голоси дітей»,ГО «Харківський інститут соціальних досліджень».

27. Романчук О. & Карачевський А. (2015). Перша психологічна допомога. Керівництво щодо роботи. Онлайн видання. Львів: Видавництво «Друкарські куншти». – 184 с.
28. Слюсаревський М., & Григоровська Л. (2022). Психологічна підтримка учасників освітнього процесу в умовах війни. Вісник НАПН України, 4(1). <https://doi.org/10.37472/v.naes.2022.4129>.
29. Слюсаревський, М. М. (2022). Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: Нагальні виклики і відповіді. Вісник НАПН України, 4(1). <https://doi.org/10.15407/visn2022.06.085>
30. Типове положення про центр соціально-психологічної допомоги, затвержене постановою Кабінету Міністрів України від 4 жовтня 2017 р. № 741. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/741-2017-п#n16>.
31. Тохтамиш О. М. (2014). Реабілітаційна психологія. Навчально-методичний посібник. Вінниця: ТОВ Віндрук. – 86 с.
32. Удовенко Ю. М. (2018). Специфіка соціально-психологічної допомоги дітям, які зазнали впливу несприятливих умов соціалізації. Актуальні проблеми психології. Правничий вісник університету «Крок». Збірник наукових праць. Київ: Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pvuk_2012_12_21.
33. Царенко Л., Пророк Н., Запорожець О., Креймеєр Д., Гридковець Л., Ковальчук О., Невмержицький В., Кондратенко Л., Манилова Л., Чекстере О., & Палієнко (2018). Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи. Навчальний посібник. Том 1. Київ, – 208 с.
34. Штифурак В.С., & Шаманська О.І. (2020). Психологічна допомога: види, підходи та напрями. Навчальний посібник. Вінниця : ПП «ТД «Едельвейс і К», - 340 с.

35. Щербань С., Черноусов А., & Прашко О. (2022). Становище внутрішньо переміщених сімей із дітьми, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу в умовах війни. СОС Дитячі Містечка Україна.
36. Boothby, N. (2008). Political Violence and Development: An Ecologic Approach to Children in War Zones. *Child and Adolescent Psychiatric Clinics of North America*, 17(3), 497–514. doi:10.1016/j.chc.2008.02.004.
37. Devakumar, D., Birch, M., Osrin, D., Sondorp, E., & Wells, J. C. (2014). The intergenerational effects of war on the health of children. *BMC Medicine*, 12(1). doi:10.1186/1741-7015-12-57.
38. Mental health (n.d.). World Health Organization. Retrieved from: <https://www.who.int/news-room/fact-sheets/detail/mental-health-strengthening-our-response>.
39. Rizzi D., Ciuffo G., Sandoli G., Mangiagalli M., Scavuzzo G., Nych M., Landoni M., & Ionio C. (2022). Running Away from the War in Ukraine: The Impact on Mental Health of Internally Displaced Persons (IDPs) and Refugees in Transit in Poland. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(24). <https://doi.org/10.3390/ijerph192416439>
40. Ugurlu, N., Akca, L., & Acarturk, C. (2016). An art therapy intervention for symptoms of post-traumatic stress, depression and anxiety among Syrian refugee children. *Vulnerable Children and Youth Studies*, 11(2), 89–102. doi:10.1080/17450128.2016.1181288
41. Veronese, G., & Barola, G. (2018). Healing stories: An expressive-narrative intervention for strengthening resilience and survival skills in school-aged child victims of war and political violence in the Gaza Strip. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 23(2), 311- 332. doi:10.1177/1359104518755220
42. War Child (n.d.). Retrived from: <https://www.warchild.org>.
43. Wessells, M. G. (2016). Children and armed conflict: Introduction and overview. *Peace and Conflict: Journal of Peace Psychology*, 22(3), 198–207. <https://doi.org/10.1037/pac0000176>